

KUTATÁS KÖZBEN

A hátrányos helyzet tartósodása

„Szeretném, ha tíz év múlva nem Tiszabőn várnám ezt a kis támogatást, hanem valahol máshol lenne már a saját munkám, hol szeretnék megélni. Mert én ugyanis én sokra akarom vinni a tudásommal, mert magamnak dolgozom és a családomnak.” M. I. (2003 június)

Bevezető

1995 őszén végeztük azt a vizsgálatot,¹ melyben különböző társadalmi helyzetű, magyar és beás cigány anyanyelvű első osztályosok vettek részt, összesen 158-an. Célunk annak megfigyelése volt, hogy az általános iskola első osztályának első heteiben az iskola által elvárt „hozott tudás”-sal milyen mértékben rendelkeznek a kisdíjakok. A kutatás mérőeszközeként használt feladatSOR leképezte az iskolakezdekőkor a nyelvhasználat területén feltételezett tudásokat: alapfogalmakat, tanári utasításokat, az iskola nyelvezetét. A pontokban, százalékban mért eredmények rámutattak arra, hogy az iskolakezdekőkor jelentős eltérések mutatkoznak a különböző szociális környezetből érkező gyerekek között azon a területen, ami az iskolai sikeresség alapja: az iskola nyelvezetének biztos értése, a szóbeli utasítások alapján feladatok megoldása.

Réger Zitával egyetértünk: *„... a gyerekek nyelvi szocializációjának és iskolai esélyeinek vizsgálata azt mutatta: az otthon elsajátított nyelvhasználati módok előny vagy hátrány forrásai lehetnek az iskolában... Az iskola feltételezi, sőt elvárja ezt a könyvekből, az írásbeliséggel kapcsolatban szerzett tárgyi és nyelvi tudást, és kezdetektől fogva épít rá...”*²

A tanulmányi sikeresség záloga, hogy az egyes intézmények milyen módon viszonyulnak a biculturális szocializációból³ adódó eltérésekhez, képesek-e „hidat verni”⁴ a családi és az iskolai tudások közé.

2003. nyár elején megismételtük a vizsgálatot azokat a fiatalokat keresve fel, akik az 1995-ben elsősök voltak, és 2003-ban a nyolcadik osztályt fejezték be. Célunk annak megfigyelése volt, hogy a különböző iskolák diákjai közül hányan és milyen eredménnyel végezték el a nyolc osztályt, hol kívánják folytatni tanulmányaikat.

1 Derdák Tibor & Varga Aranka: Az iskola nyelvezete – idegen nyelv. *Új Pedagógiai Szemle*, 1996/12, pp. 21–36.

2 Réger Zita: Cigány Gyerekek nyelvi problémái és iskolai esélyei. *Iskolakultúra*, 1995/24, pp. 102–106.

3 Forray R. K. & Hegedűs T. A.: *Cigány gyerekek szocializációja*. Aula Kiadó, Bp. 1998.

4 Réger Zita: *Utak a nyelvhez*. Bp., Akadémia Kiadó, 1990.

Vári Péter így fogalmaz: „... Magyarországon a családi háttértényezők sokkal nagyobb mértékben determinálják az egyéni teljesítményeket – és ezáltal az iskolai pályafutást, a munkaerőpiaci sikerességet és életpályát –, mint más országokban...”⁵

Az első osztályban mért eredmények azt mutatták, melyik kisdíák mennyire érti az iskola nyelvét. A nyolcadik év végi adatok már azt jelzik, kinek van esélye a munkaerőpiacon értékesíthető végzettséghez jutni.

Települések és iskolák

Vizsgálatunkban hét település általános iskolájának egy-egy első osztálya és öt település egy-egy nyolcadik osztálya vett részt.

1. számú Gyakorló Általános Iskola, Pécs. Az iskolában évfolyamonként 2–3 osztály működött, az összlétszám 1995-ben 400 fő körül volt. A felmérésben szereplő 1/a osztály diákjainak szülei tanárok, orvosok, mérnökök voltak. Az osztályban nem volt cigány kisdíák. Az óvodában átlagban 3,5 évet töltöttek, legtöbbjük hétévesen kezdte meg az első osztályt. 21 nyolcadik osztályos töltötte ki a kérdőívet. A volt elsősök mindegyike eljutott a nyolcadik évfolyamig, ebből ketten más általános iskolában, négyen pedig hatosztályos gimnáziumban.

Berek Utcai Általános Iskola, Pécs. Lakótelepi részen épült, több mint 500 tanuló iskolája. A felmérést az 1/a osztályban végeztük, ahol a szülők főként szakmunkás végzettségűek voltak, a gyerekek között nem volt cigány. Az iskola előtt átlagban 3,5 évet töltöttek a diákok az óvodában. Az iskola négy évvel ezelőtt megszűnt, és diákjai különböző intézményekben folytatták tanulmányaikat. Akiket sikerült megtalálnunk – 14 fő – azokkal végeztük el a felmérést.

Általános Iskola, Magyarmecske. Az ormánsági körzeti beiskolázású intézménybe 130 fő járt 1995-ben. A szülők jórészt munkanélküliek, háztartásbeliek voltak, néhányan gazdálkodóként dolgoztak. A kutatásban részt vett 12 elsős 3 évet járt átlagban óvodába, hármaduk beás cigány, akik inkább már csak értették, de nem beszéltek a beás nyelvet. A nyolcadikosok közül 10-en vettek részt a második kutatásban.

Általános Iskola, Gilvánfa. A közvetlenül Magyarmecske melletti település 1995-ben kizárólag alsó tagozatot működtetett összevont osztályokkal, rendkívül szűkös hiányos tárgyi feltételekkel. Az első évfolyamon 8 beás cigány anyanyelvű kisdíák tanult, a szülők munkanélküliek. A gyerekek 2,5 évet töltöttek a falu óvodájában.

Általános Iskola, Egyházasharaszti. A dél-baranyai körzeti iskola főként beás cigány gyerekek iskolája, mivel a nem cigány lakosság 1995-ben is a közeli városba utaztatta gyermekét. A gyerekek anyanyelve beás (muncsán), akik leginkább az óvodába, illetve az iskolába kerüléskor tanultak meg magyarul. Óvodában átlagosan 2 évet töltöttek. A szülők 90 százaléka munkanélküli volt, néhányan sofőrként, konyhalányként dolgoztak. 2003-ban húszan vettek részt a kutatásban, egy részük Alsószentmártonban végezte az első osztályt.

Alsószentmártoni Általános Iskola. Az egyházasharaszti iskola tagintézményeként alsó tagozatot működtető iskolában 70 kisdíák tanult, valamennyien helyi beások. Otthon és a faluban csak a beás (muncsán) nyelvet használták, magyarul általában az óvodában beszéltek, ahol átlagban 3 évet töltöttek. A szülők jó része munkanélküli, kevesen szakmunkát vagy alkalmi munkát végeztek.

Általános Iskola, Tiszabő. A Közép-Tisza-vidéken található intézményben az 1995-ös felmérés idején évfolyamonként két osztály, összesen 340 diák tanult. A szülők zöme magyar

⁵ Vári Péter: *PISA vizsgálat, 2000*. Bp., Műszaki Könyvkiadó, 2003. p. 143.

cigány, legtöbbször munkanélküli. A nem cigány családok főként a közeli településre írták gyerekeiket. A felmért két első osztályban összesen 44 kisdíák tanult, akik átlagban 2 évet voltak óvodások. Közülük öten voltak nem cigányok. A tiszabői nyolcadikosok 29-en voltak a második kutatás idején.

Általános Iskola, Rakaca. Az északkelet-magyarországi település iskolájában a diáklétszám 150 fő körüli volt 1995-ben. A felmérésben részt vett 13 diák közül 11 magyar anyanyelvű cigányt találtunk. A szülők többsége munkanélküli volt, néhányan szakmunkásként dolgoztak. A gyerekek átlagban 2 évet töltöttek az óvodában. 11 fő vett részt 2003-ban a kutatásban nyolcadikosként.

1995 szeptemberében

Az első osztályosok körében végzett vizsgálat eszközei a gyerekek által kitöltött kérdőív és a diákokról, illetve az intézményekről felvett adatok voltak. Minden kisdíák egy többoldalas, rajzokkal teli kérdőívet kapott. Feladatuk az volt, hogy a felmérést vezető utasításai alapján „jelöljék” a jó megoldást. A kérdőív feladatai arra irányultak, hogy képet kapjunk az iskolában használt nyelvezet megértésének módjáról. A feladatok között voltak tanári utasítások („kösd össze, húzd alá, színezd ki, karikázd be”), fogalmak („ugyanakkora, kisebb, nagyobb, hasonló”), téri irányok („jobbra, balra, alá, fölé”), iskolai-tantárgyi tudások („évszakok, betűk, számok válogatása”), meserészletek („...hatalmas tűzokádó mocsárszöld sárkány...”).

1. táblázat: A feladatsor alapján a pontozásos eredmények alakulása, iskolánként

Iskola	Diákok száma	Diákok anyanyelve		Átlag-pontszám	Átlag-százalék
		magyar	beás		
1. sz. Gyakorló – Pécs	22	22	0	62,9	82,8
Berek Utcai Á. I. – Pécs	25	25	0	59,0	78,6
Magyarmecskai Á. I.	12	8	4	49,8	66,3
Gilvánfai Á. I.	8	0	8	47,0	62,6
Egyházasharaszti Á. I.	18	1	17	47,1	62,7
Alsószentmártoni Á. I.	19	0	19	40,9	54,5
Tiszabői Á. I.	44	44	0	33,8	45,0
Rakaca Á. I.	13	13	0	36,2	48,0

Az iskolák teljesítmény szerinti sora a társadalmi és szociális helyzet alapján alakult ki. Minél iskolázottabbak a szülők, és minél többüknek van állandó munkája, biztos jövedelme, annál nagyobb a kisdíák esélye, hogy az iskola elvárás-rendszerének meg tud felelni a nyelvi szocializáció színterén. A diákok anyanyelvének különbségei arra is rámutattak, hogy első osztály kezdetén az iskola nyelvének megértésében a szociális tényezők meghatározóbbak, mint az esetleges kétnyelvűség. A diglossziás helyzet a magyar anyanyelvű cigány és nem cigány gyerekek között éppen úgy jelen van, mint a beás anyanyelvűek között. A különbség nem abban van jelenti, hogy az informális helyzetben használt nyelv a magyar vagy a beás, hanem az, hogy a formális (iskolai) nyelvi helyzetek mennyire ismertek a kisdíák számára.

Kutatás 2003 júniusában

A nyolcadik osztályosok körében végzett vizsgálat eszközei a fiatalok által kitöltött kérdőív és a diákokról, illetve az intézményekről felvett adatok voltak. A diákokról azt tudakoltuk,

hogy milyen volt az általános iskolai pályafutásuk (lemorzsolódás, iskolaváltás), illetve, hova tanulnak tovább.

A kérdőív feladatai arra irányultak, hogy képet kapjunk a diák családjáról, utazási és mindennapi szokásairól, szövegértéséről és jövőbeli terveiről. A kérdőíveket a feladattípusoknak megfelelően értékeltük.

2. táblázat: A feladatsor alapján a felmérés első eredményei

Iskola	A diákok száma (fő)	Van e-mail címe (%)	Hány helyen járt (osztályátlag)		Szövegértési feladat (átlag-osztályzat)
			itthon	külföldön	
JPTE 1. sz. Gyakorló – Pécs	21	42,9	4,5	3,8	3,5
Berek Utcai Á. I. – Pécs	14	14,3	6,7	1,6	3,1
Magyarmecskesi Á. I.	10	0,0	5,7	0,0	1,0
Egyházasharaszti Á. I.	20	0,0	5,6	0,5	2,0
Tiszabői Á. I.	30	0,0	5,1	0,2	1,4
Rakaca Á. I.	11	0,0	4,2	0,0	1,4

A szociálisan hátrányos helyzetű gyerekek külföldre nem jutnak el, a magyarországi települések is elsősorban megyén belül helyezkednek el. Az információs társadalomba való bekapcsolódás is főként a nem cigány, magasabb társadalmi helyzetben élő fiatalok számára adott. Nemcsak a diákok számára elérhetetlen az internet, volt olyan iskola, ahol az intézmény sem rendelkezik internet kapcsolattal.

A szakiskolai 9. osztályos történelemtankönyvből kiemelt feladat megoldásakor a rosszabbul teljesítő iskolák diákjai legtöbb esetben bele sem kezdtek a feladatba.

3. táblázat: Továbbtanulásra választott intézmény (%)

Iskola	Gimnázium	Szakközépiskola	Szaktanácsadó	Szakiskola	Nem tanul tovább
JPTE 1. sz. Gyakorló – Pécs	71	24	5	0	0
Berek Utcai Á. I. – Pécs	43	43	7	0	7
Magyarmecskesi Á. I.	8	42	33	17	0
Egyházasharaszti Á. I.	27	0	68	7	0
Tiszabői Á. I.	0	6	17	60	17
Rakaca Á. I.	18	55	27	0	0

A továbbtanulási adatok értékelése szintén részletesebb elemzést kíván. Az azonban már első ránézésre szembeötlő, hogy a társadalom két végpontjának tekinthető iskolában tanuló (Pécsi 1. sz. Gyakorló és Tiszabői Á. I.) diákok iskolaválasztása jelentősen különbözik. A továbbtanulás elemzésénél a következőket kívánjuk még megvizsgálni:

- Az 1995-ben első osztályukat kezdők hány százaléka jutott el évismétlés, iskolaelhagyás nélkül a nyolcadik osztályig?
- A különböző iskolatípusok konkrétan milyen presztízsű iskolákat, milyen szakokat jelentenek?
- Akik felvételtelje a vizsgálat idején fellebbezés vagy elutasítás alatt volt, az hol folytatta őszszel a tanulást?

Szintén érdekes kérdés, hogy hányan állják meg a helyüket a választott középfokú intézményben.

Nyomon követő vizsgálatunk első eredményei is mutatják, hogy a szociális hátrányból adódó esélykülönbségeket, melyek az iskolakezdetkor is tapasztalhatók voltak a felmérésben részt vett diákoknál, az általános iskola csak több-kevesebb sikerrel volt képes kiegyenlíteni.

A kutatás további szakaszában arra keressük a választ, hogy mennyire „sorsszerű”, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek oktatási előnyként, illetve hátrányként transzformálódnak a magyar iskolarendszerben.⁶ Kérdés, hogy az egyes iskolákban az oktatás minősége hogyan befolyásolja a különböző társadalmi háttérű gyerekek iskolai sikerességét.

Derdák Tibor & Varga Aranka

Egy külföldi kérdőív alkalmazhatósága a fogyatékos gyermek korai szocializációjának vizsgálatában

Fogyatékos gyermeket nevelni talán az egyik legjobban embert próbáló szülői feladat. A fogyatékoság tényének felismerését követően, annak elfogadása hosszú folyamat, le- és felfelé ívelő hullámokkal, megtorpanásokkal, örömmel és szomorúsággal. A család egyensúlya megbomlik, új szerepek alakulnak ki, átrendeződik a család struktúrája a megszorított feladatok és a nyilvánvaló kihívás következtében ami egy fogyatékos illetve beteg gyermek nevelésével együtt jár.

Munkánk célja, hogy egy USA-beli kérdőív kipróbálása révén közelebb férközzünk a fogyatékos gyermeket nevelő család jellemzőinek megismeréséhez. A Parenting Stress Index nevű kérdőívet számos nyelvre fordították már le, és transzkulturális vizsgálatok gyakran alkalmazott módszerévé vált. A kérdőív jelen alkalmazása kísérleti jellegű, azzal a nem titkolt intencióval, hogy beválása esetén elindítson egy olyan validálási folyamatot, melynek eredményéül magyar szakemberek is alkalmazni tudnák a kérdőívet munkájuk során.

A PSI kérdőív bemutatása

A kérdőívet a Psychological Assessment Resources, Inc. engedélyével ültettük át magyarra. A PSI kérdőívet mind a klinikai gyakorlatban, mind kutatásban gyakran használják, és jelentősnek mondható a speciális csoportok sajátosságainak feltárásában betöltött szerepe (fogyatékos, krónikus betegségben szenvedő, kisebbségi, bántalmazott stb.).

A kérdőív fejlesztése során, készítői számos alapfeltevésekből indultak ki, felhasználva azokat az ismereteket, melyek az egyes diszfunkcionálisan működő szülő-gyermek rendszerek klinikai gyakorlatban történő felismerésére vonatkoznak. Fontos kiemelni, mint előfeltételezést, a stresszorok és azok forrásainak *akkumulatív*, és *multidimenzionális* természetét. Ezen feltevésekre alapozva a stresszorok három fő csoportját különbözteti meg a kérdőív, úgymint, a) a gyermek tulajdonságaiból adódóak, b) a szülő tulajdonságaiból adódóak, c) helyzeti/demográfiai élet stressz.

A kérdőív összesen 120 állítást tartalmaz, kitöltéséhez hozzávetőlegesen 25 percre van szükség.

⁶ Halász Gábor & Lannert Judit (szerk.): *Jelentés a közoktatásról*. Bp., OKI, 2000.